
Стела Дерменджиева, Красимира Мутафова/

S. Dermendzhieva, K. Mutafova

РЕКА ДУНАВ – „НАША” ИСТОРИКО-ГЕОГРАФСКА
КУЛТУРНА ГРАНИЦА?

*The Danube – „Our” Historical-geographical Cultural
Border?*

In the represented paper the authors make attempt to clarify two main questions. At the first place – to clarify the meaning of the term 'borders' as a cultural and political marker of human development And at the second – to compare the definition of Danube as 'our' Northern, historical, geographical and cultural border with the emblematic meaning of the river as a factor of the trans-border cultural, political and economic activity of the countries from Central and South Eastern Europe.

The main accent is put on the unique of Danube. The river has been and still is a bridge| mediator and the same time a border. As a result of historical events the Danube has turned out to be a 'joiner' as well as a 'border' – a divider of an unusual number and variety of (at some parts polar) ethnicities, countries, cultures, and traditions. A role that the Danube still exercises even today and arguably will do so in the future. It is not only the Northern border of Bulgaria but also an important transport and integrational axis.

Нашият Дунав!...Всякога, когато чуем това име, невидими пръсти удрят по струните на всяко сърце. Дунав е връстник на вековете. Колко събития, определящи съдбата, колко дела – и трагични, и славни, са се разигравали тук, и достойни декорации са били тези брегове и тази река.

Йордан Йовков

Темата за Дунав има огромно научно досие и представянето на който и да е аспект от нея е твърде задължаващо. Десетки са само научните форуми, посветени на ролята и значението ѝ в европейската и световната история. Тук ще се ограничим в представянето най-вече на основните ѝ характеристики като „наша” историко-географска културна граница.

Така поставена, темата изисква изясняването на два основни въпроса. На първо място – въпроса за границите като културен и политически маркер в общочовешкото развитие. И на второ – за съпоставимостта на определението „наша“ северна историко-географска културна граница с емблематичното значение на реката като безспорен фактор за трансгранична културна, политическа и стопанска активност на страните от Централна и Югоизточна Европа.

Винаги актуален, проблемът за границите свързва минало и настояще. В съвременната европейска хуманитаристика проблемът за границите има както исторически, така и антропологични интерпретации. Границите са тясно свързани с историята и са общ феномен на историческото време и битийността на обществата (Гъркова, 1997, 68–69). Те са рамката на пространството, в която е преживяно миналото и която обуславя специфичните процеси, които правят историята национална. Те „разделят пространството и маркират ограниченията на мощта на държавите, но заедно с това са и местата за контакт, обмяна и противопоставяне” (Nouzille, 1991, 35). За антрополозите „границите са един от митовете, но и от символите на вътрешното обособяване и външното разграничение на различни общности, част от механизма на съществуването на човешките общества и на човечеството” (Mensil, 1991, 189).

Географското пространство като естествена, константна и жизнено необходима сграда за човека е обект на непрекъсната, перманентна подялба, за да се гарантира по-голяма сигурност на определена държава, а през последните десетилетия и за поддържането на значително по-високо качество на живота. „Ето защо един от универсалните и неотменими признаци на човешките цивилизации са границите..... В по-конкретен план границите са фундаментална категория за всеки географски обект. Те са в едно функционално единство с местоположението. Географските граници са една от определящите причини за съществуващото безкрайно и същевременно привлекателно многообразие в природата и човешките цивилизации, които попадат в предметната същност на географската наука.” (Димов, 1999)

А. Пантев счита, че факторите за трасирането и запазването на границите, поне като линия на разграничение в модерния свят, си остават демографията и геополитиката ”разбрани в една динамична основа за другите културно-политически, стопански и системообразуващи процеси” (Пантев, 1999, 38).

От най-дълбока древност възприемането на водните басейни като граница е универсалия за всички човешки общности. Непроменливи в живота на много поколения от хора те са вечният указател за принадлежността на едно пространство на един народ и на един народ на едно пространство. Погледнато така, Дунав е уникален, доколкото по волята на историческата съдба се е оказал съединител – и същевременно граница – разделител на необикновен брой и необикновено различни, в определена част полярни етноси, държави, конфесии, култури, традиции: роля, която той продължава да играе и днес, и която му е осигурена и за в бъдеще.

Когато говорим за „нашият“ Дунав, неделимо свързан с цялото ни историческо битие като народ и държава, всъщност говорим за втората най-дълга река в Европа (след Волга), за реката, която обединява най-голям брой народи от всеки друг воден басейн в света. Известна в историята като една от най-дългите граници на Римската империя, река Дунав минава през или тангентира границите на общо 10 държави: Германия (5,8%), Австрия (10,3%), Словакия (5,8%), Унгария (11,7%), Хърватия (4,5%), Сърбия (10,3%), Румъния (28,9%), България (5,2%), Молдова (1,7%) и Украйна (3,8%). Басейнът ѝ, който заема общо 817 000 кв. км, включва части от още 9 държави: Италия (0,15%), Полша (0,09%), Швейцария (0,32%), Република Чехия (2,6%), Словения (2,2%), Босна и Херцеговина (4,8%), Черна гора, Република Македония и Албания (0,03%). Дунав свързва 81 млн. души, няколко европейски столици (Виена, Братислава, Будапеща, Белград) и важни градове като: Улм, Инголщадт, Регенсбург, Пасау (Германия), Линц и Кремс (Австрия), Вуковар (Хърватия), Нови Сад (Сърбия), Турну Северин, Браила, Галац, Тулча (Румъния) и мн. др.

Тази кратка статистика е само лаконичен израз на глобалната роля на Дунав в европейското политическо и културно пространство. И ако за нас, българите, Дунав е и северна граница, и врата към европейската култура, за останалите народи на континента е една от най-дългите транспортни водни магистрали и чудесна възможност за безпрепятствено общуване.

Етимология и география

Няма друга река в света с толкова имена – *Istros, Danuvius, Dunaj, Duna, Duná, Tuna, Dunav, Dunărea...* И с такава богата биография – географска и историческа. Бреговете ѝ са прекосявани от траки, келти, скити, римляни, елини, българи... Речната линия е била контур на империи, начало на нов живот за много народи, но и повод за конфликти и войни

Названието ѝ се приема за един от най-древните хидроними в индоевропейските езици¹. При всички дебати, множество предложени етимологии и хипотези относно произхода – келтски, тракийски, балтски – не се оспорва принадлежността на названията на трите големи реки на Европа – Рейн, Дунав и Волга – към най-архаичните пластове на индоевропейската лексика. Една от най-разпространените тези извежда етимологията на всички известни варианти от старокелтското *dānu*, със значение „тека“, „преминавам“². Според други, названието има ирански корен, съставна част от имената на всички други големи реки, вливащи се в Черно море, като *Don, Donets, Dnieper* и *Dniestr*. Счита се, че древногръцкото *Istros* е заето от тракийското значение „силен, бързопреминаващ“, сроден на санскритското *is.iras* „бързопреминаващ“ и на гръцкото *ierós* „силен, свещен“ (Katičić' 1976, 144).

Дунав е единствената река, която тече в посока запад-изток, пресичайки континента против логиката на геоложките структури. Ето защо е трудно да се намери по-добър символ на природното единство на Европа. Разстоянието от изворите ѝ в планината Шварцвалд в Германия, до делтата ѝ, където се влива в Черно море чрез три ръкава – Килийски, Сулински и Георгиевски – е 2859 км.

„Нашият” участък е с дължина 471 км. Той не е просто северна граница на България, а важна транспортна и интеграционна ос. По-високият български бряг не позволява разливане на дунавски води на наша територия. Насечената и стръмна брегова линия от българската страна контрастира с блатата и лагуните от румънския бряг. Няколкото водни разлива (1897, 1932, 1937, 1940, 1941, 1942, 1954, 1956, 2005, 2006) провокират изграждането на защитни диги. Максимумът на оттока на река Дунав е късно-пролетен и летен – т. нар. „черешови” води. Минимумът е през есента, когато ниските води затрудняват корабоплаването. При по-студени зими реката замръзва и се образува ледоход. Пълното замръзване е изключение (1941/1942, 1946/47, 1953/54).

Дунав става плавателна река, след като приема множество алпийски притоци. Около 30 от нейните 300 притока също са плавателни. Притоците на Дунав идват от седем други страни, освен тези, през които тя тече. Някои от тези притоци са важни реки, плавателни за шлепове и речни кораби с плитко газене. По-важните са: Ин (влива се при Пасау), Морава, Драва, Тиса, Сава (влива се при Белград) и Прут. Дълбочината на Дунав на места е повече от 30 м.

Българските дунавски притоци

Повечето от българските реки, предоставили водите си на Дунав са артефакти, колкото на античната история и култура, толкова и на нашето обществено-икономическо развитие. В този смисъл те са и историко-географски културни маркери.

- **Река Тимок**, образувана от Свърлишки и Търговишки Тимок, е с особено гранично положение в българското пространство и време. Името ѝ има тракийски произход и се превежда като „тъмен”, т. е. тъмна река. При устието ѝ се е намирал римският кастил Тиерна.

- Следват реките **Тополовец, Войнишка, Видбол, Лом, Цибрица, Скъг, Огоста**, получила името си от римската крепост Августа.

- **Река Искър** (*Оскиос*, по-късно *Ескус*), най-големият български приток на Дунав, в много отношения е уникална. Тя е най-старата река на Балканския полуостров и единствената, запазила първоначалната си посока след станалите по-късно големи промени на земната повърхност. Единствено тя извира от Южна България (Рила), пресича Стара планина, образувайки живописния Искърски пролом, навлиза в Дунавската равнина след село Чомаковци и при село Гиген се влива в Дунав. Река Искър притежава едни от най-продълговатите басейни със средна ширина 30 км. Това е единственият от водосборите на българските

реки, който е разположен между двата водосборни басейна – Черноморския и Беломорския. Граничното положение на реката в българското пространство е отразено в актовете на Цариградската конференция (1876–1877) за решаване на „българския въпрос“. Според проекта България трябвало да се дели не хоризонтално по Стара планина, а вертикално по р. Искър (История на България 1987, 424–430).

- **река Вит**, образувана от сливането на Бели и Черни Вит, има сравнително голям водосборен басейн и асиметрични долини. Край устието ѝ са открити следи от римската крепост Утус.

- При устието на **река Текирдере** през 1877 г. руската армия е преминала Дунав.

- **Река Янтра** е с най-голяма водосборна площ (7861 кв. км). Тя събира водите си от Средна Стара планина, проломява Търновските височини в Предбалкана и протича през живописен пролом. Приема притоците си Росица и Лефеджа. Меандрира в пределите на Дунавската равнина. Особено живописно е „увиването ѝ“ около Търновските хълмове – Царевец, Трапезица, Света гора. Преди вливането си в река Дунав приема левия си приток река Студена. В близост е римският кастил Ятус.

- **Река Русенски Лом** е най-големият приток на Дунав в източната част на Дунавската равнина. Ветрилообразната му приточна мрежа, формирана от реките Бели и Черни Лом, отводнява Поповските, Разградските и Самуиловските височини. Реката е тясно свързана с историята на българското средновековие – в природния парк „Русенски Лом“ край село Иваново е съхранен скалният манастирски комплекс „Св. Архангел Михаил“ с частично запазени църкви, включени в списъка за световно културно наследство под закрилата на ЮНЕСКО.

Островите в българския участък на река Дунав

На България принадлежат 57 дунавски острова с обща площ 86 кв.км. По посока на течението на реката първият от тях е Богдан (Сечан). Следват Близнаци (Чифтилер) и Сврака. Най-голям е остров Белене (Персина) – 41,4 кв.км, имащ славата на растителен и фаунистичен оазис, но и тъжната слава на бивш комунистически затвор. В близост до него са островите Голяма Бързина, Милка, Люта, Маргица, Белица, Предел.

Остров Вардим има площ 4,9 кв. км (втори след Белене). Той е част от островна група, включваща още Бъбрек, Пясък и Малък Вардим. На територията му се намира резерватът „Старият дъб“.

Срещу остров Батин има останки от римски кастил Сакидава. В близост до град Русе е остров Люляк.

Исторически бележки

Мост към Западна Европа, но и на Западна Европа и Черно море, пътят за достъп до Константинопол, Дунав сякаш е събрал в себе си основната история на Балканите – както „историческа”, така и митологизирана. Ако перифразираме най-обобщеното значение на названието на р. Дунав – „тека, преминавам” – в контекста на проблемите, поставени в статията, преминаващият „през времето, пространството, хората” Дунав е „свидетел” на най-ранните цивилизационни прояви на народите, обитавали от Античността обширния географски регион, през който той протича. По силата на главен воден път през сушата и едновременно на граница, разделяща тази суша, той е привлякъл към себе си, в своето Подунавие различни етноси. За времето на своето съществуване, поне в паметта на човека (митологична и историческа), Дунав събира и разединява, разединява и събира необикновено обширен конгломерат от народи, езици, традиции. В този смисъл той е бил и си остава гигантски мост/медиатор и едновременно – граница.

Особено значима е ролята на Дунав в историята на славяните. В последно време в изследванията се подчертава основополагащото значение на т. нар. „дунавската прародина на славяните” в историческата и етно-културната им памет (Петрухан 1995, 11–12). Дунав е тяхната изходна родина, център, привличащ към себе си всички останали реки, място на началото и завършека на най-съществените за тях събития. Но той е и важен предел, бидейки граница на благодатна земя и възделенна цел на всички стремежи. Подобни представи за Дунав, присъщи на историческата традиция и фолклора на славяните като цяло, могат да се отнесат и към константите на балканското самосъзнание, тъй като заема ключово място в балканския модел на света, приел ролята на основната балканска митологична река, независимо от маргиналното си по отношение на Балканите географско положение (Цивян 1997, 6).

В столетията на османското владичество, когато променливите политически граници от времето на балканското средновековие губят своите конкретни очертания, в представата на българите Дунав е единствената, точно фиксирана, а не имажинерна гранична линия, която затваря българското пространство. В народните песни от този период то се ограничава от р. Дунав на север, Черно море на изток и Бяло море на юг. Показателен е фактът, че единствено р. Дунав остава и се възприема като реално действаща държавна граница, която разделя Османската империя и княжествата Влашко и Молдова и едновременно с това е траен ограничител на българското пространство (Георгиева 1999, 44 и сл.). За българите тя е политическа, но главно етническа граница – земите на север от реката не принадлежат на османците, но не са и български.

Тази фолклорна представа е в съответствие с известните исторически факти за този период. След размирните първи десетилетия на XV в., реката запазва,

стабилизира и разширява функцията си на държавна граница на Османската империя, в чиито предели са включени и българските земи. От XV в. до Пожаревацкия мир, сключен през 1718 г., Дунав е единствената очертана и политически регламентирана граница, която разделя пространството на българите от това на съседните им народи. Въпреки сложните и променливи отношения между Османската империя и Севернодунавските княжества, р. Дунав е тяхната реална разделителна линия, съдържаща всички характеристики на държавна граница. След втората половина на XV в. османската държава постепенно ликвидира вътрешните крепостни гарнизони, но тези във Видин, Никопол и Силистра по р. Дунав непрекъснато се увеличават по брой и се усъвършенстват като военен охранителен механизъм. Както османските, така и молдовските и влашките извори от епохата показват бързото утвърждаване на р. Дунав като стопанска граница, чрез която държавата контролира търговския обмен, за да го използва за своите нужди. Разширяването на търговския обмен постепенно налага промени в общата структура на граничната линия с двустранното уплътняване на селищната мрежа по бреговата линия около градовете близнаци от двете страни на реката. То започва с утвърждаването на срещуположната двойка градове Русе – Гюргево и се развива в цяла верига от пристанища: Видин – Калафат, Никопол – Турну Мъгуреле, Тулча – Исакча. В хода на времето и двете страни формират специализирани митнически институции и засилват своя контрол над Дунава (Георгиева 1997, 25–26). Уплътняването и интензифицирането на неспирния във времето поток от хора от двете страни на реката постепенно променя основните ѝ характеристики като граница. Тя продължава да е политическа и етническа разделителна линия, но не е преграда. За българите тя става „отворена“, „свързваща“, а не „разделяща“ граница (Георгиева 1997, 29). В този смисъл Дунав отграничава българското, но не изолира българите, а ги свързва с „широкият свят“. В последвалия след XVII в. период, който най-общо се дефинира като Българско възрождение (Начало на Новата българска история), прагматичните стопански, културни и политически контакти играят значителна роля за активизирането на обществения живот на българите. Река Дунав остава граница на българското пространство, но заедно с това се превръща в основната жизненоважна артерия, която свързва българския народ с Европа. Нейната разширяваща се полифункционалност играе важна роля за промените в живота на българите, както и за живота на всички народи, живеещи покрай или в близост до тази „вечна и голяма вода на нашия континент“ (Георгиева 1997, 31).

Като търговска връзка Дунав започва да се използва през XVIII в. и запазва това си значение и досега. Мария Тереза, кралицата на Унгария от Хабсбургската династия, сформира звено, което трябвало да регулира плаването по реката. Смята се, че първото плаване на търговски кораб е станало през 1830 г. от Виена до Будапеща. През XIX в. Дунав се превръща във важна търговска връзка между Запада и стопанствата на Балканския полуостров.

С подписването на Парижкия (1856) и Версайския (1919) мирни договори се обявява свободното плаване по цялата река и се създава Европейска комисия, която да контролира и координира плаването по реката като международен воден път. След Втората световна война е подписана нова Дунавска конвенция в Белград (1948), според която в контролиращата комисия участват само крайдунавските държави.

Тези промени превръщат Дунав в основна магистрала за проникване на европейското цивилизационно и технологично влияние в България. Такива нововъведения като първите сгради, построени в европейски стилове от XIX в., първите театрални представления, концерти, първите хорове и оркестри, първото фото ателие, кино и дори първият публичен дом, се появяват не случайно в дунавските пристанища Видин, Свищов, Русе и Лом. Може да се каже, че през XIX и първата половина на XX в. се формира една дунавска наднационална общност с общи социологични черти, близост в обичаите и кухнята, в музиката, поведението, стила на обличане и т. н.

Българските дунавски селища – културно-исторически маркери

В рамките на една статия едва ли е възможно, а и не това е целта, която си поставяме, да представим обстойно всички дунавски селища. В обобщения преглед по-долу, по-скоро правим опит да потърсим общото и различното в историческата им съдба и съвременното им развитие и на тази основа да открием позициите им в системата на дунавските градове от Античността до днес.

Видин е първото голямо българско пристанище по течението на реката. Възниква върху основите на тракийско селище като римска крепост, наречена Бонония³, разрушена от аварите през 586–688 г. Под името Бдин (Бъдин) се утвърждава като силна крепост в епохата на Първото българско царство, център на военна административната област и на самостоятелна епископия. В края на X в. е построена цитаделата “Баба Вида” (Кузев 1968, 37–49). Градът е с емблематично значение в българската история като политически, стопански, столичен и духовен център в периода на Второто българско царство. В грамотата на цар Иван Асен II от 1230 г., дадена на дубровнишките търговци, Бдин и неговата област са поставени на първо място сред останалите български градове. От втората половина на XIII в. той е главен град на Видинското деспотство, през втората половина на XIV в. става столица на Видинското царство на Иван Срацимир и център на Видинската митрополия. Издига се като голям търговски и пристанищен град, духовен и културен център. Създава се Бдинската книжовна школа. В географски карти от XV и XVI в. Видин фигурира с имената Видин, Пидин, Бидин, Бодин, Кираденум, Бишитери и много други.

В Османската империя е важен административен и икономически център, наричан главен град на България” през XVII в. В периода на аянските размирици

е седалище на Осман Пазвантоглу (1798–1807), обявил за независим владетел на значителна част от земите на Северозападна България. През 40-те години на XIX в. с развитието на корабоплаването се засилват търговските връзки с Европа. През видинското пристанище австрийското параходство изкупува произведенията на цяла Западна България докъм 1966 г., когато в тази си функция то е изпреварено от Лом.

Днес на 2 км от града е фериботният комплекс, свързващ Видин с румънския град Калафат. Стопанският облик на селището се определя от завода за автомобилни гуми, завода за ризи „Вида“, както и завода за помпи „Випом“.

Тук се намират няколко от символите на мултиетническо съжителство, на политическото и културното ни развитие: единствената изцяло запазена средновековна крепост в България – “Баба Вида” на брега на Дунав; еврейската синагога; мавзолеите на екзарх Антим I – първият български екзарх и първият председател на българския парламент и на турския управник Мустафа паша.

Арчар, разположен на двата бряга на едноименната река при вливането ѝ в Дунав, е наследник на римския град Рациария (от „ратис” – кораб). Селището възниква през втори век като станция на римската дунавска флотилия. През VI в. е възобновено от Византия, а по-късно е превзето от българите. Под формата Azara е отбелязано върху карта от 1383–93 г. Средновековното българско име Арзелград се запазва до края на XVIII в. В османски документи и споменато под името Акчар.

Лом е разположен при устието на река Лом. Основан е от траките с името Артанес. По време на римската империя е наречен Алмус. Като Лом се споменава за пръв път през 1704 г. Стопанското му развитие е свързано с търговското и транспортното обслужване на неговия хинтерланд и най-вече на столицата София. През последните години динамиката на стопанските взаимоотношения и новите социално-икономически реалности доведоха до задържане и спад на производствените дейности и до появата на социални и демографски проблеми.

Козлодуй отстои на 7 км западно от река Огоста. В исторически план името му се свързва най-вече с подвига на безсмъртния български поет и революционер Христо Ботев (1876 г.), а днес – с функционирането на единствената у нас АЕЦ. В близост до града, източно от местността Магура Петра, личат останките от римското укрепление Регианум, а между Козлодуй и Хайредин са запазени части от средновековния отбранителен Хайредински окоп (VII–VIII в.)

Оряхово е наследник на римската крепост Валерия (Валериана). Разположено е на най-високата точка на дунавския бряг – 226 м. Има промишлени предприятия за нестандартно оборудване, дървообработване и други. Поддържа фериботна линия с отсрещния румънски бряг Бекет.

Край **село Гиген** са запазени останките на римския град Улпия Ескус, изграден през II в. върху античното тракийско селище Ескус на трибалите (Oescus Triballorum) (Теофилов 1998). Градът имал важно стратегическо място в ареала

на Долния Дунав, а от другата страна на реката римляните имали изграден форт Сукидава (с. Челей, Р Румъния). В края на VI в. рухва под непрекъснатите напори на аварите и славяните. Едва между X–XII в. тук възниква и се развива средновековно българско селище. Старобългарски надпис, открит върху северната част на малка едноапсидна кръстокуполна църква, свидетелства за гонения на еретиците от ранните години на богомилството⁴.

Никопол е наследник на античните селища Секурустка и Никополис („град на победите“). Бил е важна крепост на Търновското царство и последна твърдина на цар Иван Шишман. За нея османският хронист Мехмед Нешри отбелязва, че търновският цар *„нямал по-хубав град и по-яка крепост“* (Нешри 1984, 98). Център на един от най-големите санджаци в бейлербейство Румили, градът придобива особено значение в периода на османско владичество, поради стратегическото си положение в османската гранична система⁵. Освен, че осигурява речните комуникации, за дълъг период от време Никополската укрепителна система (заедно с предмостовото укрепление Холъвник/ Холовник – дн. в района на Турно Мъгуреле, Румъния) е главната преграда и препятствие за военните инициативи на османските противници. Изворите поставят града в категорията на най-големите градове, съобразно стандартите на XV–XVII в.⁶ До XVIII в., когато е засенчен от Русе и Свищов, той е най-големият град в Османската империя на север от Стара планина. До Освобождението конфесионалният облик на Никопол е твърде разнороден – източноправославни, мюсюлмани, католици и евреи, живеят на територията на града и в крепостта. В специализираната литература се изтъква четирикратното разрушаване на града (1595, 1598, 1810, 1877 г.) като последното се оказало с решаващи последици за днешното му състояние (Кийл 2005, 335). Днес Никопол е най-малкият дунавски български град. Има заводи за анодни батерии, електрически уреди и картон.

Белене е единственият град край Дунав, който не се развива като пристанищно селище. Наследник е на римското селище Димум, известно като митническа станция. През XVI в. е заселено от павликяни, които стават обект на католическата пропаганда през XVII в. и една голяма част преминават към католицизма. Днес градът е типичен представител на мултиконфесионално съжителство. Стопанското му значение бързо нараства, тъй като край града се изгражда втората българска АЕЦ.

Свищов наследява римския кастел Нове, основан през I в. като укрепен римски военен лагер на Дунавския лимес – един от важните пунктове на укрепителната система по протежението на река Дунав. Нове продължава съществуването си и по време на Византийската империя, като последните писмени сведения за него са от VII в. В средновековната българска държава се състоял от малка крепост и открито предградие⁷. Споменат е за пръв път със съвременното си име в пътеписа на Петер Шпарнай през 1385 г., който го нарича „Свиства“ (Кузев 1970, 68–69). Заедно със Силистра, Никопол и Видин, Свищов (Зищова) се

откроява се като един от значимите градски центрове в османския период⁸. Тук е открита първата търговска гимназия в България. От 1936 г. е академичен център (СА „Д. Ценов“). Градът е център на химическата промишленост (ХК „Свилоза“) и е третото по товарооборот българско дунавско пристанище.

Русе, разположен при вливането на р. Русенски Лом в Дунав, е най-големият и “най-европейски” български дунавски град. През I в. тук възниква античното укрепено селище Сексагинта Приста, просъществувало до края на VI в., когато е разрушена от аварите. Към IX–X в. е възстановено като средновековно българско селище Руси (Русе). Постепенно се превръща в добре укрепена крепост, наречена по-късно Гюргевоград. В края на XIII в. в някои хроники и стари карти градът се появява като единно селище с отсрещното Гюргево и се отбелязва като Йоргово, Юрукова или като Голямо и Малко Гюргево, Руси и Гюргево. След XVI в. днешният град Русе става известен като Русчук. Градът бързо измества стария административен център – средновековния Червен (Кийл 2005: 41–43). Той е част от отбранителния четириъгълник Русчук – Силистра – Варна – Шумен в Османската империя. Русенското пристанище е известно с добрите си условия за зимуване на корабите. Доброто корабоплаване дава достъп до европейската култура и обяснява появата на многото новости тук още преди Освобождението: печатницата тип “Кайзер” с машини от Виена; книжарницата на Христо Г. Данов; първата географска карта на България на български език, издадена в Страсбург през 1843 г. от Александър Хаджи Русет за нуждите на светското образование в Русчук; тук е построена първата гара и *жп* линия (Русчук – Варна) по българските земи (1866); първото модерно земеделско стопанство (в Образцов чифлик) със земеделски машини от Виена; първата мелница „Папа Маноли“ (1866 г.), както и на капитан Яни (1873 г.) и др. От 1866 г. тук започват първите метеорологични наблюдения у нас със съвременна австрийска апаратура. Новопостроените сгради в архитектурно отношение наподобяват Виена, а европейската мода в облеклото прониква най-напред в Русе.

До Освобождението градът е най-големият в освободените български земи с над 20 хиляди жители. Превръща се в най-големия стопански център на Княжество България с бързоразвиваща се икономика. От 1931 г. името е променено от Русчук на Русе. През 1935 г. Русе става център на параходство „Българско речно плаване“. В града са построени предприятия за бензин и масла, земеделски машини, пластмаси, кожени изделия, консерви и др. След Втората световна война много от тях са реконструирани. Изградени са нови промишлени мощности – предприятия за речни кораби, металорежещи машини, инвестиционно оборудване, за храни и напитки и пр. За развитието на града допринася построяването на моста над Дунав и изграждането на фериботен комплекс. Във връзка с благоприятното географско положение и наличната инфраструктура край Русе след 1989 г. се изгражда свободна икономическа зона.

Русе е град с много забележителности, категорично засвидетелстващи позициите му в системата на дунавските градове: Паметникът на Свободата,

изграден през 1908 г. по случай 30-годишнината от Освобождението на България; Централният площад; Музеят на градския бит; Музейната експозиция “Семейство Обретенови”, Пантеонът на възрожденците, Музеят на транспорта и др. В близост до града се намират редица архитектурно-исторически паметници и резервати със световно и национално значение, като средновековният град “Червен” и тракийската гробница при село Свещари.

Тутракан е един от най-старите ни градове по поречието на река Дунав. Възниква като военна крепост – Трансмариска (букв. „селище зад блатата”) по Долнодунавския лимес в началото на римското владичество. През VI в. е голям град и епископски център, но в началото на VII в. е разрушен при славянски и аварски нападения. В епохата на Първото българско царство в района се изгражда сериозна укрепителна система от землени валове и укрепления. В периода на византийско господство крепостта отново запада, но е възобновена през Второто българско царство, за което свидетелстват и наличните средновековни карти от XIV в. Крепостта Тутракан е укрепвана няколко пъти в османския период, тъй като не без основание се счита, че това е най-лесната за преминаване точка на река Дунав. Именно тук през 1773 г. генерал-майор Суворов преминава Дунав, шурмува крепостта и я превзема. От 1913 г. до 1916 г. и след това от 1919 г. до 1940 г. градът се намира в границите на Румъния.

Днес Тутракан е важен риболовен център. Има предприятия за производство на лодки и малки водни съдове. В селището се намира единствения в страната Етнографски музей на дунавския риболов и лодкостроене.

Силистра (Дуросторум – Доростол – Дръстър) се споменава за пръв път от римския историк Дион Касий. През 169 г. при императора философ Марк Аврелий, Дуросторум става самоуправляващ се град муниципиум. Запазената римска гробница, определяна като един от най-значимите паметници на живописиста от късната античност у нас, прекрасно индикира този период. Около 590 г. тук се заселват славяните (северите) и дават ново име на града – Дръстър. В средновековната българска държава той се налага като важна крепост и опорен пункт в християнизацията. Като старо седалище на епископ е признат за пръв между епископските градове на България. В Османската империя се утвърждава като стратегически и административен център и едно от най-оживените дунавски пристанища. През XVII в. османският географ и пътешественик Хаджи Калфа споменава града като Дристра, откъдето идва и сегашното му име. Оживено пристанище, силистренската крепост е била и важна част от отбранителния четириъгълник Русе – Силистра – Варна – Шумен. Днес за това свидетелства крепостта **Меджидиабия**, най-запазеният от шестте укрепителни пункта на фортификационната турска система, изиграла важна роля в руско-турските войни от 1853–1856 г. и 1877–1878 г.

През 1878 г. Силистра става най-източният дунавски град на освободена България. След Освобождението се развива предимно като земеделски център,

останал встрани от основните пътни артерии. В града е имало само няколко фабрики за спиртни напитки и брашно. Западането му е свързано и с обстоятелството, че от 1913 до 1940 г. е в пределите на Румъния. След Втората световна война придобива индустриален облик благодарение на развитата електронна, химическа, текстилна и мебелна промишленост. Днес най-големите предприятия са “Леспром” (дървообработване), “Камъшит” (мебели, сувенири), предприятията за калкулатори, за технически и каучукови изделия. Силистра и районът около града са богати на лозя и други земеделски култури. Тук се намират над половината от кайсиевите градини на страната.

Биосферният резерват (от 1997 г.) с езерото Сребърна и околностите му, отстоящ на 16 км от Силистра, е включен в световния фонд на природните паметници към ЮНЕСКО през 1984 г.

Този, макар и кратък обзор, откроява общата античност на всички дунавски селища, важните им стратегически функции по Дунавския лимес в рамките на Римската империя. Само част от тях обаче запазват тези си позиции в последвалия период – Видин, Лом, Русе, Свищов, Никопол, Силистра, вписали се трайно в българското историческо битие, с ключово значение за българската урбанизация и култура. Те стават артефакти на античното ни наследство, на българското средновековие, на османския период и новото време, и заедно с това, по един или друг начин, емблемати на европейското влияние и култура. Козлодуй, Тутракан, Арчар, Оряхово, Гиген – значими селища и крепости в Римската империя, са с второстепенно значение в урбанизацията по р. Дунав днес. Изключение е Белене, чието стопанско значение бързо нараства, тъй като край града се изгражда втората българска АЕЦ. В контекста на казаното, по-особено място сред всички тях има Никопол, един от най-големите дунавски градове до края на XVII в. и най-малкият днес.

Българските дунавски пристанища

Ломското пристанище до 1880 г. е било „Северната врата на България”. А в близкото минало се е възприемало като дунавското пристанище на София. При съвременното европейско състояние Ломският пристанищен комплекс, обхващащ пристанищата в Лом и Оряхово следва да се съобразява с наличието на дунавска транспортна връзка с Западна Европа (канала Рейн – Майн – Дунав), изискваща нов тип кораби. Това налага изграждане на кораборемонтен завод и максимално използване на сградния и машинния фонд.

Свищовското пристанище е разположено най-близко до Бяло (Егейско море). Това е причина в миналото то да се превърне в най-голямото тържище на брега на Дунав. За това през 1910 г. е свързано с жп линия. В различно време от най-новата ни стопанска история съществуваша и съществуват идеи и проекти за изграждане на големи промишлени обекти- хидротехнически комплекс „Никопол-Турну Мъгуреле”, втора АЕЦ и други.

Главната причина пристанището да не се развива в степен, адекватна на географското му положение, е природогеографска – липсата на терен за пристанищното му развитие, ограничен от спускащата се стръмно към Дунава местност „Калето”. Като фактори, влияещи положително върху пристанищния процес са евентуалното изграждане на меридионален централен транспортен коридор и фериботното свързване на Свищов с румънския град Зимнич.

Русенското пристанище е на първо място по товарооборот сред българските дунавски пристанища. Тук е седалището на параходство „Българско речно плаване”, на Агенцията за поддържане и проучване на река Дунав. Главният проблем е превишеният опит за всякакво териториално съсредоточаване на обекти, а основен фактор за концентрация на пристанищната дейност е пресичането на два европейски коридора – № 7 и № 9. Това мултиплицира ефекта от дейността на пристанищния комплекс, включващ пристанищата Русе – Запад, Русе – Изток, Свищов, Сомовит, Тутракан и Силистра. В Русе има представителства на международното предприятие „Интерлихтер” и на украинското дунавско параходство.

Корабоплаването

По българския участък на реката то датира от 1834 г., когато се появят първите австрийски парни кораби.

През 1992 г. е пуснат в експлоатация каналът Рейн – Майн – Дунав, който стимулира културната хомогенизация на дунавските земи с оглед съществуващата до този момент впечатляваща културна хетерогенност, провокирана от различния генезис и статус на процесите в горното и долното течение на Дунав. Неговото значение може да се декомпозира в следните направления (Бъчваров, 2001, 66–68):

- Като речна магистрала за международни и каботажни превози на 471-километровия български участък.

- Като локализационен фактор на промишлени съоръжения, ориентирани към импорт – експорт по реката, консумиращи голямо количество промишлени води (напр. АЕЦ “Козлодуй”, ТЕЦ “Русе” и ТЕЦ “Свищов”, химическите заводи във Видин и Русе, целулозните при Свищов и Силистра).

- Като фактор за активизация на земеделието в плодородните крайбрежни зони чрез използване на дунавски води за напояване и в ПАВЕЦ.

- Като фактор за развитие на промишлен и спортен риболов, за отдиха и спорта, за туризма на местното население и гости.

Мостовете

Първият мост на българския дунавски бряг е бил построен между Ескус (село Гиген) и село Чилей (Румъния). Открит е за постоянно сухопътно движение

от Константинопол през Троянския проход до Дакия през 328 г., просъществувал е до 376 г. От тогава до средата на XX в. друг мост в българския участък на реката не е строен. А нужда от такъв се е появила още в края на XIX в., особено когато започва проектирането на първата меридионална жп линия Русе – Нова Загора.

Мостът Русе – Гюргево („Мостът на дружбата“) е построен през 1954 г. За първи път в световната практика се прилага нов начин за монтиране на сводови конструкции без междинни опори в Дунав. Също за първи път се извършва и набиване на пилони чрез размиване на земни пластове с вода от силно налягане. Значението на този мост нараства поради факта, че за сега е единственият в българския участък на реката и че се явява съществен инфраструктурен компонент на формирация се еврокоридор № 9 (Хелзинки – Александруполис). Като част от това трасе България се въвлича в меридионалния европейски информационен процес засягащ както територии от стара Европа, така и нови земи от Европейския съюз, и онези „буферни зони“ между континента и Русия, които макар и неукрепнали икономически и политически притежават огромен интеграционен потенциал.

Постигнатата договореност между България и Румъния, утвърдена от европейските структури за изграждане на нов мост между Видин и Калафат е предпоставка за реализиране на еврокоридор № 4 (Централна Европа – Видин – София – Солун) и за стимулиране на икономическото, социалното и културното развитие на Западна България.

Геополитическите предизвикателства

Можем да ги открием в смисъла на изречените от Аристотел думи преди повече от 2 300 години: „Не границите опазват реките, а хората!“. „Природата ни е дарила една река, която ни обединява и свързва, символ на една отворена Европа без граници – да доведем деловите контакти до взаимноизгодни контракти“, споделя Тодор Митев, председател на Българо-Швейцарското дружество „Луи Айер“.

„Дунав вече няма да бъде река, която разделя, а ще обединява“, убеден е Септимиу Бузашу – държавен секретар на Румъния.

В съвременен геополитически аспект реката няма да играе разделителна бариерна роля, а ролята на интеграционна ос, спояваща дунавските страни. Доказателство за това са изграждащите се икономически зони в долното ѝ течение, интензификацията на трафика, разширяването на географията на Европейския съюз в Долнодунавския ареал, реализацията на надрегионални и наддържавни инфраструктурни, културни и социално-икономически проекти с активното участие и партньорство на съседите, добронамерено протегнатата ръка към икономически интровертни страни като Молдова, например, и т.н.

* * *

И накрая отново да се върнем към началото – Дунав като граница, но и мост, като медиатор и трансграничен фактор. Когато говорим за българското културно-историческо наследство и търсим неговите европейско-цивилизационни измерения трябва задължително да отчетем двете посоки на влияния – антично, римско и най-вече отпределящо византийско, а по-късно османско-ислямско – разгърнали се главно на юг от Дунава, и средноевропейско, ориентирано към Хабсбургската монархия, сложила своя отпечатък над Дунавското пространство, т.е. над северната част на Югоизточна Европа.

Може би най-точна и прекрасна илюстрация на ролята на Дунав като посредник-медиатор, символ на комуникативност и социалност, както и на особен тип културна активност, дава Нобеловият лауреат Елиас Канети в книгата си „Спасеният език” (Die gerettete Zunge). Самият той, емблематичен за балканско-дунавския тип култура – сефард, родил се в Русе и писал на немски, представя по уникален начин своето „българско-дунавско детство” в Русе (Русчук) сред българи, турци, сефаради, гърци, албанци, арменци, цигани, руси:

„Русчук в долното течение на р. Дунав, където съм се появил на бял свят, беше за едно дете чуден град и когато казвам, че той се намира в България, с това аз не давам пълна представа за него, защото там живееха хора от най-различен произход и в един и същи ден можеше да се чуят седем или осем езика...А от срещуположния бряг идваха румънци” (Canetti 1994, 10)

Тези му впечатления са основа за констатацията: „Всичко, което преживях по-късно, вече беше ставало в Русчук”. Това е етническата, езиковата и следователно културната пъстрота, която се подрежда в мозайка, формираща неповторимия балканско-дунавски облик.

БЕЛЕЖКИ

¹ Vanagas, A. Lietuvių hidronimų etimologinis žodynas. Vilnius, “Mokslas”, 1981. Цит. по: Antanas Klimas. Vanagas, A. Lietuvių hidronimų etimologinis žodynas (“Etymological Dictionary of Lithuanian Hydronyms” Vilnius, “Mokslas”, 1981.). – In: LITUANUS, LITHUANIAN QUARTERLY JOURNAL OF ARTS AND SCIENCES, Volume 31, No.1 Spring, 1985. – http://www.lituanus.org/1985/85_1_07.htm

² Нейният точен еквивалент е намерен в датското название на реката *Donwy*. Вж. Mallory, Adams 1997, 486.

³ Според Ст. Романски, най-рано познатото му название Дунония (букв. „високо укрепено място”) е от келтски произход.

⁴ „Който... прочете написаното, нека прокълне еретика, ако ли не го прокълне, нека сам той да бъде прокълнат. Написа монахът Ананий.” Паметникът се датира към последните десетилетия на X в., тъй като проклинането на еретик, а не на боготил, трябва да се отнесе към ранния период на боготилското движение в българските земи.

⁵ Градът е главен опорен пункт в османската военногранична система „серхад“ през втората половина на XV – средата на XVI в. (от перс. „предна линия“), заедно с град Видин. Вж. по-подробно **Радусев 1996**, 187–211.

⁶ **Мутафова, К.** “Никопол в османските регистри от XVI в.” – доклад, четен на Международна научна конференция в чест на 70-годишнината на Ал. Кузев, септември 2002 г. (непубликуван).

⁷ Вж краткия обзор на средновековната история на Свищов у: **Кузев, Гюзелев 1981**, 149–151; **Харбова 1979**, 67–69.

⁸ За спецификите в развитието му през този период виж един по-различен поглед в изследването на М. Кийл. – Кийл 2001, 547–570.

ЛИТЕРАТУРА

Бъчваров 2001: М. Бъчваров. Геополитически анализи. С., Захарий Стоянов” 2001.

Георгиева 1997: Цв. Георгиева. Река Дунав – граница на българското пространство през XV–XVII в. – Българска етнология, 1997, № 1–2, 25–26.

Георгиева 1999: Цв. Георгиева. Пространство и пространства на българите XV–XVII в. С., 1999, с. 44 и сл.

Гъркова 1997: В. Гъркова. Границата – функции през Средновековието. – Балканистичен форум, 1997, № 1, 68–88.

География на България 1997: География на България. Физическа география. Социално-икономическа география. С. АИ „Проф. Марин Дринов” 1997.

Деведжиев 2008: М. Деведжиев. Българските геополитически шансове. Велико Търново, 2008.

Дерменджиева 2008: С. Дерменджиева. 100 неща, които трябва да знаем за географията на България. Природа. Т. VII., С., Изд. Световна библиотека ЕООД, 2008, 80 с.

Димов 1999: Н. Димов. Политическата география на границата между XX и XXI век. – В: Проблеми на географията, 1999.

Дойков, Дерменджиев 2002: В. Дойков, А. Дерменджиев. Река Дунав и териториално-административното устройство на България. – В: Научни трудове на РУ “Ангел Кънчев”, том 39, серия 9, Русе, 2002, 10–20.

Дойков, Генчев 2001: В. Дойков, Н. Генчев. По Дунав. От Шварцвалдските извори до делтата. Русе, 2001.

Дойков, Генчев 2002: В. Дойков, Н. Генчев. Половин век в служба на Дунавския воден път. Русе, 2002.

История на България 1987: История на България. Т. 6. Българско възраждане 1856–1878. С., Издателство на БАН, 1987, 424–430.

Кийл 2001: М. Кийл. Свищов и районът през XV–XIX в. Поселищна история, историческа демография и последици от войните в една равнинна област на Дунавска България. – В: История на мюсюлманската култура по българските земи. Т. 7. Международен център по проблемите на малцинствата и културните взаимодействия. София, 2001, 547–570.

Кийл 2005: М. Кийл. Развитието на градовете в България през османския период: мястото на турската архитектура в процеса. – В: **Кийл, М.** Хора и селища в България през османския период. С., 2005, 17–97.

- Кийл 2005а:** М. Кийл. Малко известни надгробни паметници от някои провинциални центрове на Балканите. Егрибоз/Халкида, Нигболу/Никопол и Русчук/Русе. – В: Кийл, М. Хора и селища в България през османския период. С., 2005, 327–343.
- Кузев 1968:** Ал. Кузев. Приноси към историята на средновековните крепости по Долния Дунав. Ш. Гиген, Оряхово, Видин и Флорентин. – ИНМВ, Варна, 1968, кн. 4, 37–49.
- Кузев 1970:** Ал. Кузев. Пътеписни бележки за българските земи от 1385 г. – Археология, 1970, № 4, 68–69.
- Кузев, Гюзелев 1981:** Ал. Кузев, В. Гюзелев. Български средновековни градове и крепости. Т. 1. С., 1981.
- Нешри 1984:** Мехмед Нешри. Огледало на света. История на османския двор. Съст. и превод от османотурски М. Калицин. С., 1984.
- Пантев 1999:** А. Пантев. Граници и идентичности на Балканите в историческа ретроспекция. – В: Международни отношения, 1999, кн. 4.
- Петрухан 1995:** В. А. Петрухан. Начало этнокультурной истории Руси IX–XI веков, Смоленск – Москва, 1995.
- Радусев 1996:** Евг. Радусев. Османската гранична периферия (серхад) в Никополския вилает през първата половина на XVI в. – В: Българският шестнадесети век. С., 1996, 187–215.
- Теофилов 1998:** Р. Теофилов. Улпия Ескус: Римски и ранновизантийски град. С., 1998.
- Харбова 1979:** М. Харбова. Укрепеният български средновековен град. XIII–XIV в. С., 1979.
- Цивян 1997:** Т. Цивян. Дунав – сигнатура на митологичния път и митологичната граница. – Българска етнология, 1997, 1–2.
- Canetti 1994:** E. Canetti. Die gerettete Zunge: Geschichte einer Jugend. München P Wien, 1994.
- Katičić 1976:** R. Katičić. *Ancient Languages of the Balkans, Part One*. Paris: Mouton, 1976.
- Mallory, Adams 1997:** J. P. Mallory, D. Q. Adams. *The Encyclopedia of Indo-European Culture*. London: Fitzroy and Dearborn, 1997.
- Mensil 1991:** M. Mensil. L'Europe des aries culturelles, Premier atelier européen sur la culture orale européenne. Strasbourg, 1991.
- Mutafova, Dermendzhieva, 2008:** K. Mutafova, S. Dermendzhieva “The Danube – Our Northern Border”, Regional Process of the 5th World Water Forum, Roundtable: Water as the Historical Scene for the Alliance of Civilization, November 08–09, 2008. Istanbul, Turkey.
- Nouzille 1991:** J. Nouzille. Histoire de frontieres. L'Autriche et L'Empire Ottoman, Paris, 1991.